

Н.П. Карачина

ПРОСТІР ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДПРИЄМСТВ ІЗ ВИЗНАЧЕНИМИ КОНЦЕПЦІЯМИ

Розкрито існуючі теорії сучасного підприємства, виявлено взаємозв'язок між концепцією підприємства та його економічної поведінкою. Доведено, що для побудови реальних поведінкових моделей підприємств необхідно забезпечити гармонійне поєднання «світу теорій» і «світу підприємств» та ефективну взаємодію між економічною теорією, економічною політикою та господарською практикою підприємств.

Ключові слова: економічна поведінка підприємств, теорія підприємства, концепція підприємства.

Н.П. Карачина

ПРОСТРАНСТВО ВЗАИМОСВЯЗИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОВЕДЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ С УСТАНОВЛЕННЫМИ КОНЦЕПЦИЯМИ

Раскрыты существующие теории современного предприятия, обнаружена взаимосвязь между концепцией предприятия и его экономическим поведением. Доказано, что для построения реальных поведенческих моделей предприятий необходимо обеспечить гармонизацию «мира теорий» и «мира предприятий» и эффективное взаимодействие между экономической теорией, экономической политикой и хозяйственной практикой предприятий.

Ключевые слова: экономическое поведение предприятий, теория предприятия, концепция предприятия.

N.P. Karachina

SPACE OF INTERCOMMUNICATION OF ECONOMIC BEHAVIOR OF ENTERPRISES WITH CERTAIN CONCEPTIONS

It is investigational existent theories of modern enterprise, it is found out intercommunication between conception of enterprise and his economic by the behavior. It is well-proven that for construction of the real models of behavior of enterprises it

is necessary to provide harmonious combination of «world of theories» and «world of enterprises» and effective co-operation between an economic theory economic policy and economic practice of enterprises.

Keywords: economic behavior of enterprises, theory of enterprise, conception of enterprise.

Постановка проблеми. Висвітлення основ моделей поведінки підприємств вимагає уточнення ряду положень, які розкривають зміст даного інституту, елементів, що складають відповідну систему взаємодії, факторів і рушійних сил, що визначають дії підприємства, визначення груп економічних агентів, дії яких так чи інакше залежать чи визначають стан підприємства. Це є можливим на основі дослідження існуючих теорій підприємства, формуванні теорії сучасного підприємства та відокремленні особливостей функціонування підприємства крізь призму виявлених концепцій.

Аналіз останніх досліджень. Вагомий внесок у дослідженні теоретичних та методологічних засад щодо формування теорії підприємства зробили такі вітчизняні та зарубіжні науковці: Г. Клейнер, М. Грещак, С. Вігуржинська, А. Шегда, О. Кузьмін, С. Мочерний, Ю. Супрунюк, Д.Дж. Тис, Я. Корнаї, Й. Рюегг-Штюрем. Проте наявні нароби є недостатньо ґрунтовними щодо виявлення передумов та пріоритетних факторів формування поведінкових моделей підприємств.

Формулювання цілі статті. Мета наукової роботи полягає у дослідженні взаємозв'язку між існуючими концепціями підприємства та їх економічною поведінкою, виявленні пріоритетних факторів формування поведінкових моделей підприємств.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Важливо зазначити, що у сучасному трактуванні теорія підприємства розкривається як система поглядів на сутність, поведінку і еволюцію підприємств [1]. Теорія підприємства орієнтована на пояснення різних аспектів діяльності підприємства і відтворює головні принципи та фактори функціонування підприємств у невизначеному

часовому проміжку, який включає як поточний час, так і окремі відрізки минулого і майбутнього.

Відтак, у теорії та практиці менеджменту виділяють такі основні типи моделей організації підприємства [2,3]:

1. Механістична модель, за якою підприємство розглядається як механізм, який є комбінацією головних виробничих факторів: робочої сили і засобів виробництва.

2. Соціальна модель, яка будується переважно на теорії людських відносин і на тому теоретичному положенні, що найважливішим фактором продуктивності на підприємстві є людина, яка самореалізується. Звідси особлива увага приділяється стилю управління і його впливу на показники продуктивності та задоволеності працівників своєю працею, створенню системи підтримки людських відносин в організації, увазі до працівників, їхньої мотивації, комунікації, участі у прийнятті рішень. Як критерій успішності роботи за цією моделлю береться вдосконалення, тобто розвиток людських ресурсів організації, тоді як решта факторів виробництва трактуються як підпорядковані цьому головному.

3. Ієрархічна модель, згідно з якою підприємство розглядається як складна ієрархічна система, яка тісно взаємодіє із зовнішнім середовищем, насамперед ринковими факторами. Звідси організації розглядаються як складові частини ринку, який впливає на їхню структуру і систему управління.

4. Суспільна модель, де підприємство розглядається як суспільна організація, в діяльності якої зацікавлені різні групи людей, у т.ч. ті, що перебувають за його межами. У зв'язку з цим мета підприємств трактується з позиції не лише виробництва, збуту, одержання прибутку, а й задоволення різноманітних потреб таких суб'єктів, як споживачі, постачальники, інвестори, суспільство в цілому.

Поряд із наведеними типами моделей організації підприємств вважаємо достатньо насиченими дослідження С. Мочерного, Ю.Супрунюка, С. Вігуржинської, М. Грещак щодо аналізу концепцій фірми [4, 5, 6, 7], серед яких розрізняють неокласичну, інституціональну, еволюційну та підприємницьку. Згідно з неокласичною концепцією, фірма – це сфера повноважних господарських рі-

шень індивіда, її персоніфікацією є «людина економічна». Фірма, як стверджує неокласичний напрям, – цілісний об'єкт, основною виробничою функцією якого є процес перетворення ресурсів на продукцію для реалізації на вільному ринку та залучення цих ресурсів у виробництво з метою максимізації прибутку. Варто відзначити, що представлена сутність підприємства за неокласичною теорією відповідає механістичній моделі. Отже, економічна поведінка фірми за неокласичною концепцією та механістичною моделлю визначається передусім вибором обсягів залучених ресурсів та їх структурою, що залучаються в процес виробництва, а значить, і виробленої продукції, а основна задача, яку вирішує діюче на ринках ресурсів і продукції підприємство – знайти такі об'єми і співвідношення ресурсів, які б дозволили зробити максимальним його прибуток. Інституціональна концепція фірми зосереджує увагу не на характері контрактних неформальних відносин між людьми в процесі організації та функціонування фірми, а на вирішенні проблем відтворення. Загалом економічна поведінка фірми за інституціональною концепцією характеризується особливостями укладання та виконання контрактів із зовнішніми організаціями та працівниками, визначається правилами поведінки, засобами виробництва (лише частково) і спрямована на вирішення проблем. В еволюційній теорії економічна поведінка фірми визначається передусім взаємовідносинами між іншими фірмами (членами спільноти), а відтак – деякими її внутрішніми характеристиками, насамперед існуючими правилами прийняття рішень з урахуванням дії тих або інших внутрішніх та зовнішніх факторів. Поведінка підприємства – це безпосередня та еволюційна його реакція на зміни внутрішнього і зовнішнього середовища. Зокрема, поведінка підприємства обумовлена еволюційними реакціями на вплив ділового, адміністративного та технологічного середовища. Отже, фірма не має єдиного критерію оптимальності прийняття рішень, який може змінюватись у процесі історичного досвіду її діяльності, тому існує лише динамічний критерій, що змінюється час від часу. За еволюційною концепцією фірма розглядається як двоїстий об'єкт: з одного боку – як член ділового співтовариства, що зазнає впливу всіх наслідків еволюції цього суспільства; а з іншого – як

об'єкт, що має власні традиції у визначенні напрямів діяльності, обсягів і порцій залучених для цього факторів виробництва. Згідно з підприємницькою концепцією фірми, підприємство – сфера притягування підприємницької ініціативи та наявних в його розпорядженні ресурсів. Економічна поведінка фірми в підприємницькій концепції визначається взаємодією підприємців усіх рівнів, а також взаємовідносинами між підприємцями, працівниками і власниками.

Доцільно відзначити, що Г. Клейнер поділяє позицію зазначених науковців щодо відокремлення неокласичної концепції підприємства. Відповідно за його неокласичним підходом підприємство є пасивним об'єктом, який реагує на зміни кон'юнктури ринку, насамперед на інформацію, що закладена у змінах цін; при цьому ринок є неперсоніфікована сукупність агентів. Це є спорідненим із вище розглянутою неокласичною концепцією підприємства. Поряд із цим Г. Клейнер розглядає ще дві концепції підприємства: агентську і стейкхолдерську [8]. Теорія агентських відносин пояснює природу підприємства як сукупність ланцюгів агентських відносин і відповідних контрактів, теорія стейкхолдерських відносин – передбачає аналіз підприємства з позицій впливу і наслідків дії всіх груп соціальних агентів, які так чи інакше пов'язані із діяльністю підприємства, навіть опосередковано. Вочевидь сутність підприємства за теорією стейкхолдерських відносин уособлюється із визначеною в суспільній моделі, адже також відтворює аналіз інтересів та пріоритетів зацікавлених різних груп людей. Г. Клейнером визнається обмеженість кожного з вищезазначених підходів: неокласична концепція спирається передусім на тискові товарного ринку як основного фактора прийняття рішень, однак різні суб'єкти підприємства по-різному відчують цей тиск і для багатьох груп агентів інтереси ринку не є основними; теорія агентських відносин також адекватно не відображає ринкову інформацію через обмеженість в силу суб'єктивних факторів окремих агентів вірно її розпізнавати і відповідно ефективно діяти, а також того, що у реальності лише незначна частина учасників/працівників підприємства має безпосередні контакти з ринковим середовищем; обмеження стейкхолдерської концепції полягають, на нашу думку, в аналогічній площині – різні групи аген-

тів по-різному зазнають впливу зовнішнього економічного середовища, насамперед ринку, а відтак їх погляди істотно різняться, що само по собі є полем потенційних конфліктів.

Крім окреслених теорій підприємства відокремлюють, як вважаємо фрагментарні, частинні концепції, які розкривають лише функціонування окремих частин або підсистем підприємства. Відповідно, «контрактна теорія фірми» концентрує увагу на початкових умовах включення робітників в склад персоналу і виконання ними своїх функцій; «теорія Х-ефективності фірми» Х. Лейбенстайна – на факторах продуктивності праці, теорія «принципал-агент» – на взаємовідносинах власника і найманого менеджера. Отож зазначені теорії та інші поведінкові теорії дійсно розглядають функціонування лише окремих складових підприємства. Вочевидь концепція підприємства не обов'язково повинна пояснювати всі аспекти його діяльності, але повинна відтворювати функціонування підприємства як цілого, а не будь-якого його елемента, адже теорія підприємства – це макротеорія мікроекономічного об'єкта.

Як видно, більшість представлених теорій підприємства носить принципово статичний або, в крайньому випадку, «кінематичний» характер, тобто відтворює кінетичні особливості зміни параметрів підприємства, не розкриваючи причин цих змін. Виключенням, можливо, стане «теорія динамічних здібностей», яка спрямована на подолання статичності рутин і визначення факторів їх еволюції. В основі даної теорії є те, що ключовими для реалізації комплексу внутрішньо обумовлених можливостей, являються динамічні здібності, тобто спроможність фірми налаштовувати свої внутрішні процеси, здійснювати управління активами і компетенціями в умовах високої мінливості зовнішнього середовища. Однак, як відмічає один з її авторів, Д.Дж. Тис, «концепція динамічних здібностей в значній ступені знаходиться на початковій стадії розробки, і ще необхідно створити на її основі теорію, яка піддається емпіричній перевірці» [9].

Фрагментарність, несистемність і статичність моделей сучасних теорій підприємства істотно обмежують можливості використання їх в якості бази для реальних управлінських рішень, адже в сфері управлінської діяльності ціліс-

ність і самоідентичність підприємства нерозривно поєднується з його мінливістю та еволюцією. Вочевидь ні одна із розкритих теорій (крім, напевно, неокласичної) не претендує на повноту опису функціонування підприємства як такої і в принципі – при строгому підході до термінології – не повинна була б називатися теорією підприємства. Адже розкриті концепції неокласичної, контрактної, еволюційної та інші теорії підприємства є достатньо односторонніми, несистемними і не дозволяють адекватно описувати діяльність підприємств.

В цих умовах з метою побудови єдиної комплексної теорії підприємства Г. Клейнер представив системно-інтеграційну теорію підприємства, яка об'єднує відомі на сьогодні варіанти теорії підприємства, включаючи теорії, що враховують ментальні, культурні, інституціональні, когнітивні, технологічні та інші фактори. Дана теорія розвиває, з однієї сторони, сформульовану Я. Корнаї системну парадигму в економічних дослідженнях (відповідно до якої соціально-економічний світ необхідно розглядати як сукупність підсистем, які взаємодіють, перетинаються та розповсюджують свій вплив на приналежних до них економічних агентів), з іншої – «подійний» підхід до діяльності підприємства, запропонований Й. Рюєгг-Штюрмом. В цілому це відтворює в системно-інтеграційній концепції одночасно процесний, організаційно-інституційний та подійний аспекти функціонування і структури підприємства. Отже, відповідно до даної теорії підприємство функціонує в двох аспектах: неперервному (стаціонарному, рутинному) і дискретному (імпульсному, «подійному») (рис. 1).

З урахуванням викладеного, відповідно до даної концепції підприємство розглядається як відносно стійка, цілісна і обмежена від навколишнього середовища самостійна соціально-економічна система, інтегруюча процеси виробництва (реалізації) продукції і відтворення ресурсів для аналізу сумісного впливу різних чинників на поведінку підприємства як динамічної інформаційної системи, вивчення окремих аспектів його діяльності співвідноситься з функціонуванням підприємства як цілого. Отже, в інтеграційній концепції економічна поведінка підприємства обумовлюється необхідністю прийняття рішень щодо розподілу ресурсів та зусиль підприємства між нарощуванням потенціалу та його використанням, між виробництвом та відтворенням, між сучасністю та майбутнім.

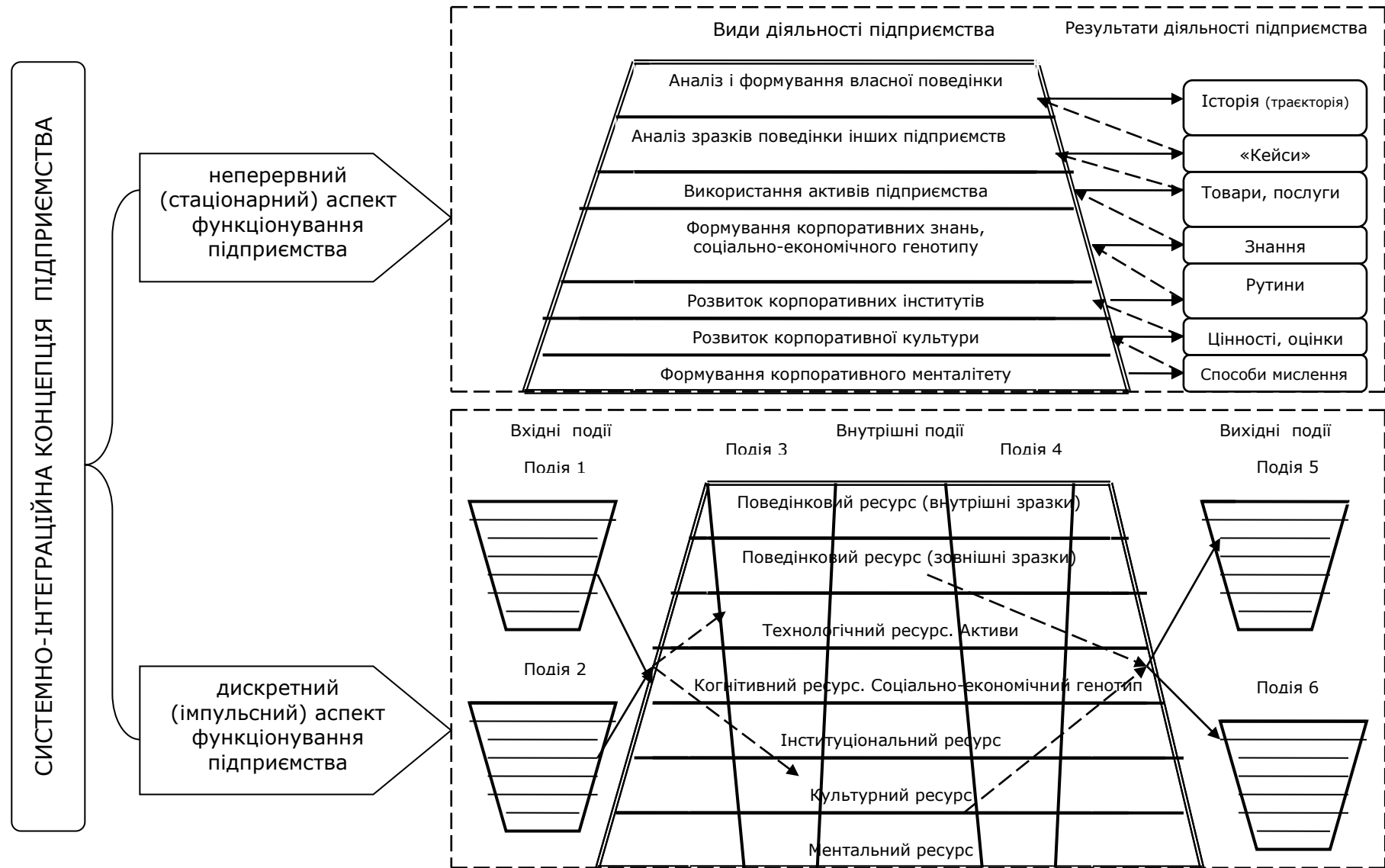

Рис. 1. Функціонування підприємства за системно-інтеграційною теорією

Серед представлених теорій підприємства для визначення їх взаємозв'язку із економічною поведінкою вважаємо доцільним відокремити наступні концепції: неокласичну теорію, інституціональну теорію, еволюційну теорію, підприємницьку теорію, системно-інтеграційну теорію, механістичну модель, ієрархічну модель, суспільну модель, соціальну модель, теорію агентських відносин та теорію стейкхолдерських відносин. Це обумовлено відтворенням в них функціонування підприємства як цілого, а не будь-якого елемента чи підсистеми. Окреслені теорії підприємства та здійснений їх аналіз дозволяють виявити залежність між сутністю підприємства в розрізі окремої теорії та економічною поведінкою підприємства.

Представлений простір взаємозв'язку чітко відтворює економічну поведінку підприємства відповідно до пріоритетів та механізму функціонування підприємства в межах окремої теорії (рис. 2). Вочевидь кожна концепція фірми та визначена в її межах економічна поведінка має право на існування, виходячи із поглядів науковців щодо сутності сучасного підприємства та його пріоритетних факторів, що визначають їх ефективність. Проте у руслі дискусії про адекватність визначених підходів до опису моделі поведінки підприємства слід підкреслити об'єктивну обмеженість кожного з них, тому що у будь-якому разі акцентуація лише на якійсь окремій складовій моделі поведінки підприємства супроводжується ігноруванням інших. Зрозуміло, що автори таких підходів виходять із неможливості повного охоплення всіх факторів, намагаючись виділити найсуттєвіші. Г. Клейнером наголошується [8] на тому, що будь-яке підприємство здійснює поліфункціональну і різносуб'єктну діяльність, існуючи і забезпечуючи водночас існування складної матриці взаємозв'язків з широким колом агентів; врахування такої поліфункціональності є необхідним в процесі аналізу поведінки підприємства. З таким висновком погоджуємося і ми, і це означає, що мікроекономічний аналіз повинен будуватися на інтегрованих підходах.

Водночас вважаємо необхідним для побудови реальних поведінкових моделей підприємств забезпечити гармонійне поєднання «світу теорій» і «світу підприємств» та ефективну взаємодію між економічною теорією, економічною політикою та господарською практикою підприємств. Адже переконані, що реалії внутрішнього та зовнішнього середовища підприємств вносять достатньо суттєві корективи.

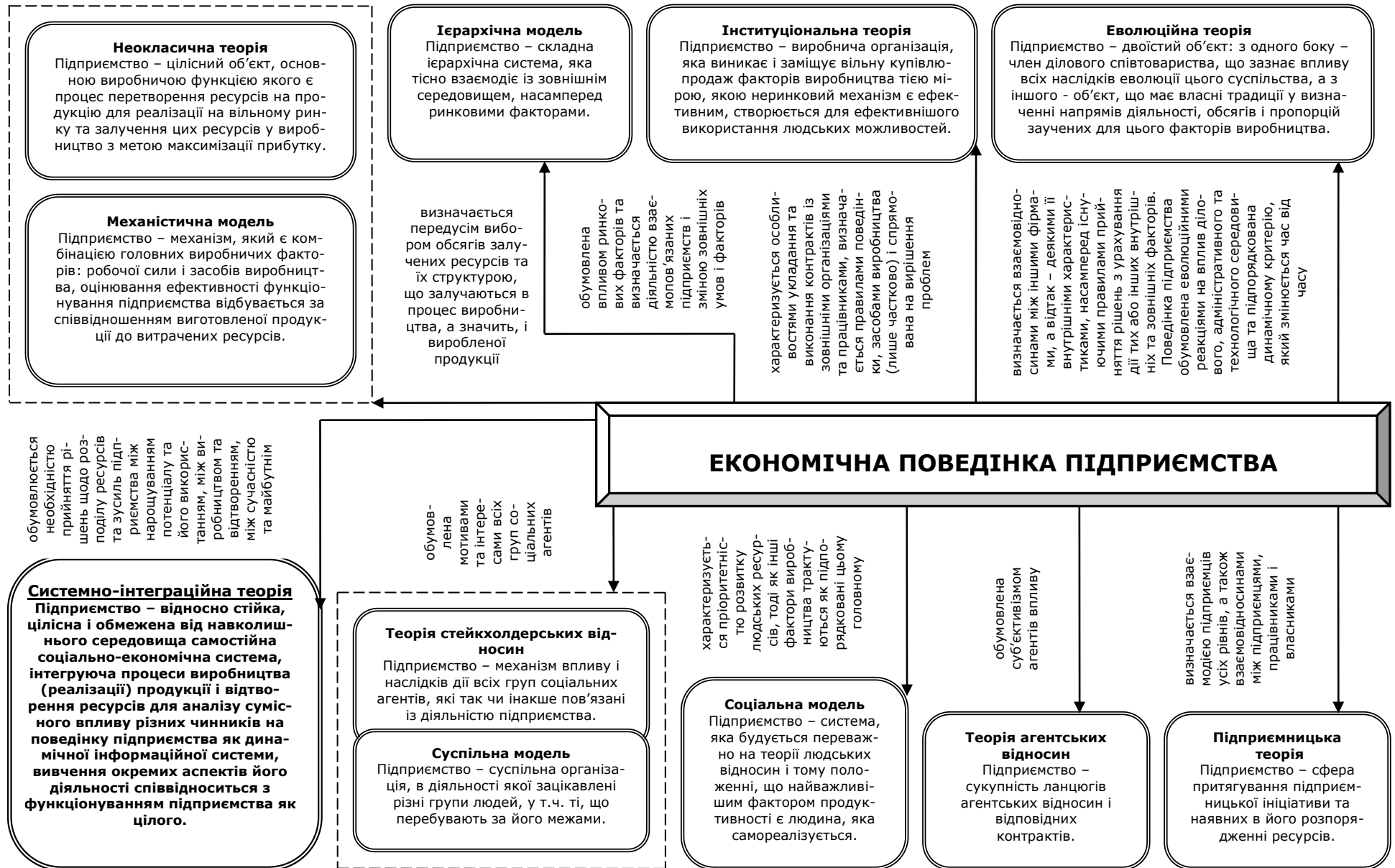

Рис. 2. Простір взаємозв’язку економічної поведінки підприємства із сучасними концепціями підприємств

Висновки. Наведене теоретико-методологічне дослідження доводить, що для побудови ефективної моделі економічної поведінки підприємств необхідно гармонізувати сформовану теорію сучасного підприємства із господарською практикою діяльності, виявити пріоритетні фактори впливу, визначити умови та стан їх функціонування.

Література

1. Клейнер Г. Б. От теории предприятия к теории стратегического управления / Г. Б. Клейнер // Российский журнал менеджмента. – 2003. – №1. – С. 31–56.
2. Шегда А. В. Менеджмент / А. В. Шегда. – К. : Знання, КОО, 2002.–583 с.
3. Кузьмін О. Є. Основи менеджменту / О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник. – К. : Академ-видав, 2003. – 416 с.
4. Грещак М. Г. Внутрішній економічний механізм підприємства : навч. посібник / М. Г. Грещак, О. М. Гребешкова, О. С. Коцюба ; за ред. М. Г. Грещака. – К. : КНЕУ, 2001. – 228 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.if.ua/book/114/7655.html>
5. Вігуржинська С. Ю. Економіка підприємства / С. Ю. Вігуржинська. – Одеса: ОДАХ, 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inpos.com.ua/70>
6. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 2/ Редкол.: ...С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с.
7. Супрунюк Ю. І. Інтеграційна концепція підприємства для моделювання його поведінки: (Підсумки V Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми впровадження інформаційних систем і технологій») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nc.ufeі.ukrsat.com/Курси%202004/tezi/images_tezi/091_.htm
8. Клейнер Г. Б. Эволюция институциональных систем / Г. Б. Клейнер; ЦЭМИ РАН. – М.: Наука, 2004. – 240 с.
9. Тис Д. Дж. Выступление на церемонии вручения диплома и мантии почетного доктора СПбГУ 1 июля 2002 года. Вестник С.-Петербургского ун-та. Сер. Менеджмент. – №4. – С. 8–19.

